

asoscongress

ALANYA

**ULUSLARARASI DİN BİLİMLERİ
SEMPOZYUMU**

International Symposium on Religious Sciences

**18-19-20 APRIL
2019**

TAM METİN KİTABI

ASOSCONGRESS CONFERENCE PROCEEDINGS

ISBN: 978-605-7602-99-2

www.asoscongress.com

VI. ULUSLARARASI DİN BİLİMLERİ SEMPOZYUMU TAM METİN KİTABI

ISBN: 978-605-7602-99-2

Yayın Yönetmeni
Muhammet Özcan

Yayın Editörü
Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu

Kapak Tasarımı
Bülent Polat

Erişime Açıldığı Tarih
27.08.2019

Asos Yayınevi

1.baskı

Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ

Telefon: 0532 643 75 23

Mail Adresi: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

Instagram: <https://www.instagram.com/asosyayinevi/>

Facebook: <https://www.facebook.com/asosyayinevi/>

Twitter: <https://twitter.com/Asosyayinevi>

Tam metin kitabında yayınlanan tüm bildiriler Sobiad tarafından indekslenmiş, İntihal.net tarafından benzerlik denetiminden geçirilmiştir.

İBN TEYMIYYE'YE GÖRE İMAM EŞARÎ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail AKKOYUNLU

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Dinî İlimler Fakültesi

Öz

Fıkıhta Hanbelî itikatta Hadis Taraftarı bir çizgiye sahip olan Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), kelâm, mantık, felsefe ve tasavvuf gibi disiplinlere dönük tümel eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, tikel anlamda itikadî İslam mezheplerine dönük eleştirel bir duruş sergilemiştir. Siyasî-itikadî İslam mezhepleri arasında İbn Teymiyye'nin eleştirilerine en çok Şia ile Cehmiyye ve Mutezile'nin hedef olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin kendine özgü bir biçimde oluşturmuş olduğu Ehl-i Sünnet tasavvurunun dışında kalan Eşarîlik gibi yapılar da İbn Teymiyye tarafından tenkit edilmiştir. Genel kanaate göre ise Eşarîlik, Maturidîlik ile birlikte Ehl-i Sünnet çatısı altında kabul edilmektedir. Konuya tam da bu noktadan eğildiğimizde İbn Teymiyye'nin Eşarîlik eleştirisinin farklı bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. İbn Teymiyye'nin Eşarîlik eleştirisinin ilk ve en önemli noktalarından birini ise Eşarîliğin kurucusu Ebû Hasan el-Eşarî'nin (ö. 324/936) şahsına dönük tespit ve değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Zaman zaman birtakım olumlu ifadeler kullansa da İbn Teymiyye, çoğunlukla İmam Eşarî'ye dönük bazı tenkitlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda tebliğimizde İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî'ye yönelik eleştiri ve değerlendirmeleri, farklı değişkenler üzerinden analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, Eşarîlik, İmam Eşarî.

IMAM AL-ASHARI ACCORDING TO IBN TAYMIYYA

Abstract

Ibn Taymiyya (d. 728/1328), in addition to criticism in the fields of theology, logic, philosophy and mysticism, has also shown a critical stance towards the Islamic sects. Among the Islamic sects it is seen that the criticism of Ibn Taymiyya is mostly aimed at Shia and Mutazilite. However, Ibn Taymiyya criticized the schools such as Asharism, which were outside the conception of the Ahl as-Sunnah, which Ibn Taymiyya had created in a particular way. According to the general opinion, it is accepted under the framework of Ahl as-Sunnah together with Maturidism. It is seen that Ibn Taymiyya's criticism of Asharism has a different content when we talk about this point precisely. One of the first and most

important points of Ibn Taymiyya's criticism of Asharism is the criticism of Abu Hasan al-Ashari (d. 324/936). Although sometimes using positive expressions, Ibn Taymiyya often found some criticisms towards Imam al-Ashari. In this direction, the criticism and evaluation of Ibn Taymiyya to Imam Ashari will be analyzed through different variables in this paper.

Key Words: Ibn Taymiyya, Asharism, Imam al-Ashari.

Giriş

Mezheplerarası ilişkilerin seyrettiği ve mezheplerin birbirlerini görme ve okuma biçimlerini şekillendiren çok sayıda değişkenden bahsetmek mümkündür. Mezheplerin doktrinleri, kendilerini temellendirme biçimleri ve diğerlerini gerek dine gerekse kendilerine göre konumlandırma tarzları, bu süreçte oldukça önemlidir. Bu faktörlerin itici gücüyle mezhepler hem kendi varlıklarını temellendirmekte hem de öteki ile ilişkisinin temel kodlarının anlam çerçevesini kurgulamaktadır. Belirtilen hususun hem siyasî-itikadî İslam mezheplerinin kendi arasında hem de fıkıh mezhepleri olan ilişkilerinde bu hal üzere olduğu söylenebilir. Bununla birlikte itikadî ve fikhî ekollerin kendi aralarında yaşanan gerilim odaklı mücadelenin özellikle itikadî mezhepler açısından bakıldığında daha fazla ve yoğun anlamlar taşıdığını belirtmek gerekir.

İslam düşüncesinin tarihsel seyrine bakıldığında siyasî-itikadî İslam mezheplerinin kendi aralarında etkileşim ve ötekileştirmeye dayalı uzun soluklu bir ilişki biçimi geliştirdiği görülmektedir. Bu ilişki biçimi, bazı durumlarda örneğin Mutezile-Hanbelîlik ilişkisinde görüldüğü gibi taraflardan birinin zamanla tarihten silinmesi gibi nedenlerden ötürü varlığını büyük oranda yitirmiştir. Farklı bir örnek olarak Eşarîlik-Maturidîlik ilişkisine¹ bakıldığında ise daha başka bir manzara ile karşılaşırız. Zira bu iki ekol arasındaki çok değişkenli denklemlere dayalı ilişki biçimi, hicrî IV. asrın sonlarından itibaren başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Zaman zaman Şafilik ve Hanefîlik gibi fıkıh ekollerinin zaman zaman da siyaset, sûfi epistemoloji ve felsefe ile kurulan bağın anlam kazandırdığı bu ilişki, günümüzde de farklı yoğunluk ve düzeylerde varlığını sürdürmektedir.

Tarihin erken dönemlerinde başlayarak günümüzde de varlığını devam ettiren mezheplerarası ilişki biçimlerinden birini de Eşarîlik-Hanbelîlik mücadelesi² oluşturmaktadır. Sünnîlik olgusu ve Ehl-i Sünnet perspektifinden bakıldığında bu iki ekol, aynı potada değerlendirilmektedir. Sünnîlik merkeze alınıp siyaset ve itikat sahasındaki bazı hususlar devre dışı bırakılacak olursa bu iki mezhebin söylemleri benzerlik arz etmektedir. Bununla birlikte Eşarîlik ile Ehl-i Hadis zihniyeti üzerinde yükselen Hanbelîliğin aynı zamanda tarihin farklı dönemlerinde kıyasıya bir rekabet yaşadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu iki ekolün edebiyatına göz atıldığında en etkili muhatabın aşkında bir diğeri olduğu görülür. Eşarîlik-Hanbelîlik mücadelesinin geliştirdiği ilişki biçimi, tarihin geneline yayılmış aynı

¹ Konu ile ilgili müstakil bir ilişki için bkz. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidîlik İlişkisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2019.

² Eşarîlik-Hanbelîlik mücadelesinin tarihinden bir kesit için bkz. Muhyettin İğde, *Siyasî-İtikadî Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*, İFAV Yay. İstanbul, 2016, s. 223-228.

zamanda fikirler ve eserler üzerinden seyreden bir ilişki olmakla birlikte bazı dönemlerde etkili birtakım isimlerin bu ilişkiye yön verdiği ve yeni boyutlar kazandırdığı anlaşılmaktadır. Hanbelilik açısından bakılacak olursa İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) hem Eşarîliğin hem de bu ekolün kurucu ismi olan İmam Eşarî'nin (ö. 324/935-36) hicrî VIII. asırdan sonraki en önemli muarız ve münekkitlerinden biri olarak karşımıza çıktığı rahatlıkla söylenebilir. Bu doğrultuda Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğinin en etkili ve renkli simalarından biri olan İbn Teymiyye gerek İmam Eşarî gerekse de Eşarîlik ile ilgili değerlendirmelerinden hareketle kendi geleneğinde merkezî bir konum elde etmiştir. Dahası İbn Teymiyye'nin bu konumu, otoritesini günümüzde de hâlâ sürdürmektedir.

Bu nedenle tebliğimizde İbn Teymiyye'nin Eşarîlik eleştirisi bağlamında şekillenen İmam Eşarî algısı, mezheplerarası ilişkiler ve mezhebî aidiyet olgusu gibi değişkenler üzerinden analize tabi tutulmuştur. Her ne kadar İbn Teymiyye'nin zihninde İmam Eşarî ve Eşarîlik tarihsel vakıya da uygun olarak farklı şekillerde konumlandırılrsa da bu ekol ve kurucu figür olan İmam Eşarî ile ilgili zaman zaman müspet ifadeler kullansa da onun İmam Eşarî ile ilgili eleştiri, tespit ve değerlendirmeleri, birçok açıdan önem arz etmektedir. Bu amaçla elde edilen veriler, İbn Teymiyye'nin özelde İmam Eşarî ve Eşarîlik genelde ise Ehl-i Sünnet algısının tasvir edilmesini kolaylaştıracaktır. Böylece Hanbelîliğe yaslanmış bulunan günümüz Vehhâbî ekolünün ve Selefi-Vehhâbîler'in Eşarîlik ve Ehl-i Sünnet algılarının ortaya çıkarılmasına da farklı yönlerden katkı sunulması hedeflenmektedir.

I. Mutezile ile Ehl-i Hadis-Küllâbiyye Arasında İmam Eşarî

İbn Teymiyye'nin zihninde şekillenmiş bulunan İmam Eşarî algısının analiz edilmesine yardımcı olacak en önemli hususlardan biri, aşağıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere onun Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırladığı genel kabul gören Abdullah İbn Küllâb (ö. 240/854 [?]) ile ilgili değerlendirmeleridir. Zira İbn Teymiyye, İmam Eşarî'den bahsettiği çoğu yerde İbn Küllâb'ı da anmakta ve birçok açıdan bu iki isim üzerinden çeşitli bağlantılar kurarak karşılaştırma ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bu sürecin daha iyi aydınlatılması adına her ne kadar İbn Teymiyye, İbn Küllâb'dan bahsettiği yerlerde Küllâbiyye mektebinden çok fazla söz etmese de tarihte yer edinmiş bulunan bu ekolün de değerlendirmeye alınması önem arz etmektedir.³ Böylece İbn Teymiyye'nin ehl-i ispat kelmecileri arasında gördüğü ve çoğunlukla müspet ifadeler kullandığı İbn Küllâb ve Küllâbîlik ile ilişkisi üzerinden tesis etmiş olduğu İmam Eşarî algısı, daha sağlıklı bir zeminde ele alınma imkânı bulacaktır. Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin bu süreçte Küllâbîlik'ten ziyade İbn Küllâb ile ilgili değerlendirmelere yer verdiği görülmektedir. Belirtilmelidir ki Küllâbiyye mektebinin İbn Küllâb'ın görüşlerinden çok fazla farklılık göstermemesi, zaman zaman Küllâbiyye ile ilişkilendirilen İmam Eşarî'nin doğrudan İbn Küllâb ile ilişkisi bağlamında dile getirilen ifadelerden hareketle ele alınmasını kolaylaştırmıştır. İmam Eşarî'nin Ehl-i Hadis ile olan ilişkisi de aslında benzer bir nitelik taşımaktadır. Böylece İbn Teymiyye, İmam Eşarî'nin Ehl-i Hadis ile ilişkisine dair değerlendirmelerde bulunurken bu sürecin merkezine bazı durumlarda Ahmed b. Hanbelî (ö. 241/855) yerleştirmektedir. Ahmed b. Hanbelî'nin din anlayışının Ehl-i Hadis zihniyeti ile çok büyük oranda örtüşüyor olması, İmam Eşarî-Ehl-

³ Küllâbîlik ile ilgili iki çağdaş araştırma için bkz. Tevfik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa, 2006; Mehmet Kalaycı, "Eşarîliğin Tarihsel Arka Planı: Küllâbîlik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, 2010, cilt: LI, sayı: 2, s. 399-431.

i Hadis ilişkisinin Ahmed b. Hanbel gibi merkezî bir figür üzerinden analiz edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu süreçte İbn Küllâb örneğinde görüldüğü gibi zaman zaman el-Kalânîsî'nin de İmam Eşarî ile birlikte anıldığı görülmektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin el-Kalânîsî hakkındaki değerlendirmeleri her ne kadar bu çalışmada kendisine yer bulamamış olsa da İmam Eşarî ile ilgili tespitlerinin analiz edilmesine yardımcı olacak bir nitelik taşımaktadır.

İmam Eşarî ile İbn Küllâb arasında sık sık bağlantı kuran İbn Teymiyye, İbn Küllâb'ın İslam'da "Kur'an Allah'ın sözüdür fakat Kur'an'ın harfleri Allah'ın sözü değildir" diyen ilk kişi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu görüş, yarısı Mutezile'den yarısı Ehl-i Sünnet'ten alınmış bir görüştür. Böylece İbn Küllâb, aslında Allah'ın sıfatlarını ispat etme yoluna gitmek suretiyle bir anlamda Mutezile'ye muhalefet etmiştir. İbn Küllâb'ın kendinden sonraki dönemde takipçilerince benimsenen en önemli görüşü ise budur. İbn Küllâb'ın taraftarları arasında sıfatların kabulü yönünde görüş beyan edenlerin en önemlilerinden biri İmam Eşarî'dir. Buna rağmen Eşarî, bazı görüşlerinde Mutezile'ye muvafakat etmekten kurtulamamıştır.⁴ İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre bazen de Eşarî, Cehm b. Safvan ve taraftarlarının görüşlerini benimsemiştir. Allah'ın yarattıklarını bir hikmet ve gaye ile yaratıp yaratmadığı ile ilgili tartışmalarda İbn Teymiyye, yaratmanın bir hikmet ve gaye ile olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu görüşün aksini savunanlar ise Cehm b. Safvan ve taraftarlarıdır. Ebu Hasan el-Eşarî ise bu konuda Cehm b. Safvan ve taraftarlarına tabi olmuştur.⁵ Yine İbn Teymiyye'ye göre İmam Eşarî, "meşiet", "muhabbet" ve "rıza" kavramlarının aynı olup olmadığı ile ilgili tartışmalarda bu kavramları bir kabul etmiş böylelikle Cehm b. Safvan, Cehmîyye ve Mutezile ile benzer görüşleri benimsemiştir.⁶

İbn Teymiyye, kelamın doğası ile ilgili tartışmalara değinirken bu konuda üç ayrı görüşün ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunların üçüncüsü selef imamlarının görüşüdür ki buna göre kelam, tüm harfleri ve anlamları ele alır. Bu konuda İbn Küllâb'a ait bir görüş vardır ki bu görüş ilk kez onun tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra ise Ebu Hasan el-Eşarî bu konuda kendisini takip etmiştir. İbn Küllâb ile Ebu Hasan el-Eşarî ise Mutezile'ye muhalif Ehl-i Sünnet'e ise muvafık görüşlere sahiptir. Yine de bu iki isim, sünnet ilimlerindeki bilgilerinin azlığı ve Mutezile'ye olan yakınlıklarından dolayı bazı fasid usüllere sahiptir. Ayrıca bu iki ismin sünnete muhalif olan ama Mutezile ile de uyuşmayan birtakım görüşleri vardır.⁷ İbn Teymiyye bazen de Ebu Hasan el-Eşarî ve Kalânîsî'yi birlikte ele almakta ve bu iki ismin Mutezile'ye karşı çıkmalarına rağmen selef neslinin ve imamların usûlünü benimseyerek onların yolundan tam olarak gidemediklerini belirtmektedir. Zira selef imamları, Mutezile'nin çelişkilerini net bir biçimde ortaya koyan bir usûl benimsemişken bu isimler için aynı durum söz konusu değildir.⁸

⁴ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *Dekâiku't-Tefsir*, thk. Muhammed es-Seyyid Celyend, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, Dımaşk, 1984, c. II, s. 189-187.

⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, cem ve tertib: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdî, Matabiü'r-Riyad, Riyad, 1381/1962, c. XVI, s. 130. Ebu Hasan el-Eşarî'nin Cehm b. Safvan'a tabi olduğu ileri sürülen bir başka konu için bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. XVII, s. 101.

⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. VIII, s. 474-475.

⁷ İbn Teymiyye, *el-İstikame*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, 1983, s. 211-212.

⁸ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmîyye fî Te'sisi Bidaihimî'l-Kelamiyye*, thk. Yahya b. Muhammed el-Huneydi, Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbaati'l-Mushafi'ş-Şerif, Medine, 2005, c. V, s. 503.

İmam Eşarî'nin Mutezilî geçmişi,⁹ özellikle kelamcı yönünün Mutezile'den kalmış olması,¹⁰ İbn Teymiyye tarafından çoğunlukla menfî bir zeminde ele alınmış olmakla birlikte söz konusu Eşarî'nin Mutezile eleştirisi olduğunda durum tersine dönmekte ve İmam Eşarî'nin Mutezilî geçmişi işlevsel bir rol icra etmektedir. Zira İbn Teymiyye, İmam Eşarî'nin Mutezile'nin görüşlerini en iyi bilen kelamcılardan biri olduğu hususunu sık sık vurgulamaktadır.¹¹ Hatta İbn Teymiyye'nin ifadelerine bakılırsa İmam Eşarî, Mutezile'den ayrıldıktan¹² sonra tüm mesaisini Küllâbîler'in de içerisinde yer aldığı Ehl-i Sünnet çevrelerinde geçirmesine rağmen Eşarî'nin Ehl-i Sünnet hakkındaki bilgisi çoğunlukla yüzeysel kalmış ve hiçbir zaman Mutezile hakkındaki bilgisi kadar tafsilatlı olmamıştır.¹³ Böylelikle Eşarî'nin Küllâbîlere'e yaslanarak gerçekleştirmiş olduğu Mutezile eleştirisi, oldukça sağlam ve sahih bir zemine oturmuştur. İmam Eşarî, Mutezile'nin görüşlerini en iyi bilenlerden biri olduğuna göre onun Mutezile'nin görüşlerini bir anlamda Mutezile düşünce sisteminin argümanlarıyla eleştirmesi, İbn Teymiyye tarafından etkili bir eleştiri örneğinin sergilenmesi adına fazlasıyla yeterli görülmektedir. Bu verili durumdan hareket edildiğinde İmam Eşarî'nin Mutezile hakkındaki donanımı olumlu bir algı oluşturmaya rağmen söz konusu Ehl-i Sünnet hakkındaki bilgisi olduğunda İbn Teymiyye'nin bakış açısının değiştiği görülmektedir. Zira ona göre İmam Eşarî'nin Ehl-i Sünnet hakkındaki bilgisi, yukarıda da belirtildiği gibi Mutezile hakkındaki bilgisiyle kıyaslanamayacak derecede azdır.¹⁴

İbn Küllâb'ın mihne sürecinde yer alması ve halkı'l-Kur'an tartışmalarında Kur'an'ın kadim olduğu görüşünü savunanların ilki olması, İbn Teymiyye'nin İbn Küllâb ile ilgili algısını belirleyen en önemli etkenlerdendir. Bilinmektedir ki İbn Teymiyye, mihne sürecinde Kur'an'ın mahlûk olmadığını savunan Ehl-i Hadis zihniyetinin ve bu zihniyetin en önemli temsilcilerinden olan Ahmed b. Hanbel'in sıkı bir takipçisidir. İbn Küllâb'ın İbn Teymiyye'nin bağlı bulunduğu zihniyetle örtüşen bu tür söylemleri, bu süreçte İbn Teymiyye açısından ayırt edici bir işlev görmüştür. Yine de genel anlamda belirtmek gerekirse İbn Küllâb'ın Mutezile'ye karşı vermiş olduğu mücadelede kelam yöntemini benimsemiş olması, İbn Teymiyye'nin görmezden gelemeyeceği bir durumdur. İbn Teymiyye'nin İbn Küllâb'ı eleştirdiği yerlerde genel olarak bu noktadan hareket etmiş olması, İbn Teymiyye'nin bu seçici yaklaşımına işaret etmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁵ İbn Teymiyye'nin bazı durumlarda İmam Eşarî'yi de bu bağlamda değerlendirmeye tabi tuttuğu görülmektedir. İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre Ebu Hasan el-Eşarî, tarihsel vakıadan da bilindiği üzere tevhid konusundaki görüşlerini aslında Mutezile'den almış ve ilk başlarda Mutezilî kelam yöntemini yoğun bir biçimde benimsemiştir.

⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. IV, s. 72; c. XII, s. 178.

¹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. XVI, s. 331.

¹¹ İbn Teymiyye, *Şerhü Hadisi'n-Nüzul*, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1977, c. I, s. 172; a. m. *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. I, s. 223-224; *el-Fetavâ el-Kübra li İbn Teymiyye*, thk. M. Abdulkadir Atâ', Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. VI, s. 631.

¹² İmam Eşarî'nin Mutezile'den ayrılması ile ilgili çağdaş bir araştırma için bkz. Mehmet Keskin, "Eş'ârî Mu'tezile'den Neden Ayrıldı?", *İlahiyat Akademî: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 2017, sayı: 5, s. 93-112.

¹³ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. I, s. 223-224.

¹⁴ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. I, s. 224.

¹⁵ İbn Teymiyye'nin İbn Küllâb'a yönelik eleştirileri için bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, 1986, c. I, s. 304; c. II, s. 246; c. III, s. 370; c. V, s. 277. Konu ile ilgili tespit ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Küllâb", *DİA*, İstanbul, 1999, c. XX, s. 157.

Mutezile'den ayrıldıktan sonra ise bazı konularda Mutezile'ye muhalefet etmiş olmakla birlikte yine de Eşarî'de bid'at olarak nitelendirdiği Mutezile kelimından bazı şeyler kalmıştır.¹⁶ İbn Teymiyye, İmam Eşarî ile İbn Küllâb'ı çoğunlukla aynı düzlemde değerlendirme eğiliminde olmasına rağmen bazen de bu iki isim arasındaki farklılıkları öne çıkarmaktadır. Böylece İbn Teymiyye, bu iki isim arasındaki fikir ayrılıklarına ve ihtilaf noktalarına işaret etmekte ve Ebu Hasan el-Eşarî'nin İbn Küllâb'tan ayrıldığı hususları vurgulamaktadır.¹⁷

Müşriklerin çocuklarının cennetlik ya da cehennemlik oldukları tartışmalarında İbn Teymiyye, bir rivayet aktarmakta ve bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'e dayandırmaktadır. Ona göre İmam Eşarî de bu konuda Ehl-i Sünnet ve'l-Hadis'in bu meyandaki görüşlerini aktarmıştır ki bu görüşler de İbn Teymiyye'nin tasdik ettiği görüşler cümlesindedir.¹⁸ Bir başka yerde ise İbn Teymiyye, yine bu konuyu gündemine almakta ve bu kez İmam Eşarî'den naklettiği benzer görüşü, Ehl-i Sünnet ve'l-Hadis'in değil de Ehl-i Sünnet'in görüşü olarak nitelendirmektedir.¹⁹ Allah'ın arşa istivası ve arşın üstünde olduğu konusunu ele alırken de İbn Teymiyye, İmam Eşarî'nin eserlerine müracaat etmektedir. Eşarî'nin Allah'ın arşa istiva ettiği ve arşın üstünde olduğu yönündeki görüşlerini aktardıktan sonra o, bu görüşlerin aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in ve Ehl-i Hadis'in görüşleri olduğunu ifade etmektedir.²⁰ Hatta ona göre İmam Eşarî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde Ehl-i Sünnet ile ilgili verdiği bilgilerin büyük bir kısmını Ehl-i Hadis'in önemli temsilcilerinden olan Basralı fakih ve muhaddis Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî'den (ö. 220/835) aktarmıştır.²¹ İbn Teymiyye'nin bu ifadeleri, Eşarî'nin görüşlerinin genel hatlarıyla Ehl-i Sünnet düşüncesinden kaynaklan görüşler olduğu imasını içerisinde barındırmasına ek olarak onun İmam Eşarî'yi kendi zihninde şekillenmiş bulunan Ehl-i Hadis orijinli Ehl-i Sünnet düşüncesine yaklaştırma gayretiyle de izah edilebilir.

İbn Teymiyye, esmâ ve sıfat konusunu tartıştığı bir başka yerde İmam Eşarî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* adlı eserine müracaat etmekte ve bu eserden İmam Eşarî-Ahmed b. Hanbel ilişkisine dair bilgiler aktarmaktadır. Buna göre Eşarî, büyük bir hata olarak gördüğü sıfatların nefyini terk etmiş ve Allah'ın ilahî sıfatlar ile muttasıf bir varlık olduğunu kabul etmiştir.²² İbn Teymiyye'nin esmâ ve sıfat konusuna ek olarak kelamın temel tartışma konuları arasında yer alan Allah'ın varlığı ve birliği, diğer varlıklarla ilişkisi, zaman ve mekânla münasebeti, irade ve fiilleri gibi birçok konuyu tartışırken İmam Eşarî'nin *Makalât ve el-İbâne* adlı eserlerinden çokça nakillerde bulunduğu görülmektedir. Bu konulardan biri de ru'yetullahtır. Allah'ın görülüp görülemeyeceği konusunu tartışırken İbn Teymiyye, Eşarî'nin *el-İbâne* adlı eserine müracaat etmektedir. Buna göre Eşarî, Allah'ın görülebileceğini kitap ve sünnetten hareketle aynı zamanda sağlam, açık ve sem'î delillere dayalı olarak ispat etmiştir. Bu süreçte Eşarî, cevher ve

¹⁶ İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra*, c. VI, s. 563.

¹⁷ İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra*, c. VI, s. 599; a.m. *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. VIII, s. 182.

¹⁸ İbn Teymiyye, *er-Red ale's-Şazeli fî Hizbihi ve ma Sannefehu fî Adâbi't-Tarîk*, thk. Ali b. Muhammed el-Umran, Daru Aleml-i-Fevaid, Mekke, 2008, s. 79-80.

¹⁹ İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra*, c. III, s. 67.

²⁰ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. VIII, s. 187-188. Ayrıca bkz. a.m. *Şerhü Hadisi'n-Nüzul*, c. I, s. 47.

²¹ İbn Teymiyye, *Şerhü Hadisi'n-Nüzul*, c. I, s. 47. Benzer değerlendirmeler için bkz. İbn Teymiyye *el-Fetavâ el-Kübra*, c. VI, s. 661.

²² İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra*, c. VI, s. 433.

araz gibi kavramları kullanmamış olmasına ek olarak kelâmî kıyas yöntemine de çok fazla başvurmamıştır. İmam Eşarî'nin özetle Allah'ın görülememesinin O'nu varlıktan yokluğa taşıma gibi bir sonuca götürme gerçeğinden hareketle kanıtlamaya çalıştığı ru'yetullah hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra İbn Teymiyye, Eşarî'nin bu görüşünün Ahmed b. Hanbel gibi selef imamlarından alındığını belirtmektedir.²³

İbn Teymiyye'nin Kur'an lafızlarının mahlûk olup olmadığı ile ilgili tartışmalarda da benzer bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu konuda o, Ebu Hasan el-Eşarî'nin Ahmed b. Hanbel gibi selef ve sünnet imamlarının yolundan giderek Kur'an lafızlarının mahlûk olup olmadığı tartışmasına girilmemesinin en doğru yol olduğu görüşünü benimsediğini belirtmektedir.²⁴ Böylece İbn Teymiyye, bir anlamda kendi görüşlerinin ya da kabul ettiği bazı fikirlerin meşruiyetini daha önce de belirtildiği gibi Eşarî üzerinden kendi mezhep imamı Ahmed b. Hanbel'e dayandırmaktadır. İbn Teymiyye'nin bu süreçte İmam Eşarî'den aktardığı bilgileri genel anlamda tasdik ettiği hatta kendi fikirlerini temellendirmek amacıyla delil olarak öne sürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte İbn Teymiyye, ilkesel duruşu ve Eşarîler'e dönük kelâm eleştirisinin kaynaklık ettiği hassasiyeti nedeniyle Eşarî'nin Mutezile etkisinin görüldüğü kelâm yöntemine dair bakış açısını içeren kayıtlar düşmekten de geri durmamıştır.

İbn Teymiyye, sıfatlar konusunu tartıştığı bir yerde Sıfatiyye olarak nitelendirilen ve sıfatları kabul eden bir gruptan bahsetmekte ve bu grubun temel vasıflarından birinin de Cehmiyye'ye yönelik muhalefetleri olduğunu ifade etmektedir. İbn Teymiyye'ye göre Sıfatiyye içerisinde yine de bazı Cehmî görüşlerin benimsendiği görülmektedir. Zira Sıfatiyye mensuplarının büyük bir kısmı, Allah'ın isim ve sıfatlarını bütün olarak kabul ederken bazıları, özellikle de haberî sıfatların te'vil edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. İbn Küllâb ve ona tabi olanlar ise nas ile sabit olan sıfatları kabul etmekle birlikte nas ile sabit olmayan sıfatları da kabul eden ama bazı durumlarda bu sıfatları nefyeden bazı durumlarda da ta'til eden kesim içerisinde yer almaktadır. İbn Teymiyye'ye göre bu konuda İbn Küllâb'a tabi olanlardan biri de Ebu Hasan el-Eşarî'dir.²⁵ Zira İmam Eşarî, İbn Teymiyye'nin birçok yerde belirttiği gibi İbn Küllâb'ın yolundan giden ve Sıfatiyye'ye mensup ehl-i ispat kelâmcılarından.²⁶ Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, sıfatlar konusunu ele alırken İbn Küllâb'ı genel olarak sıfatları kabul eden zümre içerisinde değerlendirmektedir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere yine de o, sıfatlar konusunda İbn Küllâb ile ilgili şerh düşmekten geri durmamaktadır. Böyle bir manzaranın ortaya çıkmasında Ahmed b. Hanbel'in de İbn Küllâb'ın sıfatlar hakkındaki bazı görüşlerini eleştirmiş olması özellikle Allah'ın kelâm sıfatı konusundaki görüşünü tenkit etmesi önemli bir etken olarak görülebilir.

İbn Teymiyye, *Der'u Tearûz* adlı eserinde fırak ve makalât eserlerinden aktarılan ve Ehl-i Sünnet'e ait olduğu bildirilen itikat esaslarının aslında Ahmed b. Hanbel gibi sünnet imamlarının görüşleri olduğunu ifade etmiştir. Tam da bu noktada İbn Teymiyye, Eşarî'nin *el-İbâne* adlı eserini merkeze almakta ve yukarıda bahsettiği hususu Eşarî'nin Ahmed b. Hanbel hakkındaki görüşleri üzerinden temellendirme

²³ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. IV, s. 317-319.

²⁴ İbn Teymiyye, *Der'u Tearûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşad Salim, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad, 1991, c. I, s. 268.

²⁵ İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra*, c. VI, s. 371-372.

²⁶ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. I, s. 69.

yoluna gitmektedir. Buna göre İmam Eşarî'ye, Cehmiyye, Kaderiyye, Rafıza ve Mürcie'nin görüşlerini reddettiği bildirilmiş ve bu durumda kendi görüşlerinin ne olduğu sorulmuştur. Bunun üzerine Eşarî, kendi görüşlerinin Allah'ın kitabına, peygamberin sünnetine, sahabe ve tabiînden rivayet edilenlere bir de Ahmed b. Hanbel gibi imamların görüşlerine bağlılık üzerine tesis edildiğini bildirmiştir. Devamında ise İmam Eşarî, Ahmed b. Hanbel ile ilgili övücü ifadelerle yer vermiştir.²⁷ Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, daha önce de karşılaştığı gibi birçok konuda Ahmed b. Hanbel'e ve bağlı bulunduğu geleneğe merkezî bir konum tahsis etmektedir. Bazen de bu görüşünü temellendirme adına önce İmam Eşarî ile Ahmed b. Hanbel arasında organik bir bağ kurma çabasına girmekte daha sonra ise İmam Eşarî'nin Ahmed b. Hanbel ile ilgili yaklaşımını delil olarak öne sürmektedir.

İbn Teymiyye, Cehmiyye'nin sıfatlar konusundaki görüşlerini tartışırken İmam Eşarî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* ve *el-İbâne* adlı eserlerinden sıklıkla nakillerde bulunmaktadır. Böylece İbn Teymiyye, İmam Eşarî'nin Cehmiyye ve Mutezile'ye sıfatlar konusunda yapmış olduğu tenkitler üzerinden bir kurgu yapmakta ve sıfatlar konusunda bu iki ekole dönük eleştirilerini bir anlamda İmam Eşarî'nin görüşleri üzerinden gerçekleştirmektedir.²⁸ Bazen de İbn Teymiyye, Kaderiyye'yi de işin içine katmakta böylelikle de Cehmiyye ve Kaderiyye'nin sıfatlar konusundaki görüşlerini eleştirmek maksadıyla yine İmam Eşarî'nin *el-İbâne* adlı eserinden nakillerde bulunmaktadır. Buna göre İmam Eşarî, *el-İbâne* adlı eserinde Cehmiyye ve Kaderiyye'nin Allah'ın sıfatlarını yok sayma şeklindeki görüşlerini net bir biçimde ortaya koymuş ve bu görüşlerin köken itibarıyla Zenadîka ile ehl-i ta'til'den alındığını ifade etmiştir.²⁹ İbn Teymiyye'nin Ebu Hasan el-Eşarî'den aktardığı bir başka husus, Rafizîlik-Cehmiyye daha genel bir ifadeyle Şîlik-Mutezile ilişkisine dairdir. Buna göre erken dönem Rafizîler, Cehmî değildir. Zira onların çok büyük bir kısmı sıfatları kabul eder. Kaldı ki Ebu Hasan el-Eşarî gibi *Makalât* sahipleri eserlerinde bu hususu zikretmişlerdir. İbn Teymiyye'ye göre ise Cehmîler de Rafizî değildir. Zira Cehmîler arasında itizal revaçtadır ve benzer bir şekilde Mutezile, Rafizîliğin karşısında konumlandırılır.³⁰

İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî ile ilgili değerlendirmelerinin anlam çerçevesini belirleyen en önemli hususlardan biri, İmam Eşarî-Eşarîlik ilişkisidir. Bilindiği üzere İmam Eşarî, Eşarîliğin kurucu ismi olarak tarihte yer edinmiş olmakla birlikte Eşarîlik, kendisinden sonraki süreçte felsefe ve tasavvuf ile yaşamış olduğu inişli-çıkışlı tecrübeler neticesinde ilk ortaya çıktığı noktadan farklı yerlere gelmiş ve birtakım yapısal değişikliklere maruz kalmıştır. Bu husus da Eşarîliğin İmam Eşarî'nin ortaya koymuş olduğu düşünce sisteminden bazı yönlerden ayrılmasına neden olmuştur ki İbn Teymiyye'nin de İmam Eşarî ile ilgili değerlendirmelerinde bu hususa temas ettiği görülmektedir. Örneğin o, İmam Eşarî'nin Allah'ın arşa istivasını ve arşın üstünde olduğunu kabul ettiğini belirttikten sonra müteahhirin Eşarîlerini ve geç dönem Eşarîliği söz konusu etmektedir. Buna göre geç dönem Eşarîler, Mutezile'nin düşünce sistemini ve usûl anlayışını benimsemiş olmaları nedeniyle Allah'ın arşın üstünde olduğunu kabul

²⁷ İbn Teymiyye, *Der'u Tearûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, c. V, s. 6-7; a.m. *Mecmûu Fetâvâ*, c. V, s. 93. Ebu Hasan el-Eşarî'nin Ahmed b. Hanbel'e tabiiyeti ile ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. IV, s. 167.

²⁸ İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra*, c. VI, s. 370-371.

²⁹ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. V, s. 283.

³⁰ İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra*, c. VI, s. 368-369.

etmemişlerdir. Onlara göre bu kabul, Allah'ı mekân ile ilişkilendirdiğinden tenzih doktrini gereği nefyedilmelidir.³¹ Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, İmam Eşarî ile Eşarîliği aslında birçok yerde birbirinden ayırmakta ve geç dönem Eşarîlikten ayrı, Mutezile düşünce sisteminden uzak aynı zamanda kendi din anlayışına yakın bir Eşarî portresi oluşturmaya çalışmaktadır.

II. İbn Teymiyye'nin Bilgi Kaynağı Olarak İmam Eşarî

İbn Teymiyye, İmam Eşarî'nin *Makalâtu'l-İslamiyyîn*, *Makalâtu Ğayri'l-İslamiyyîn* ve *el-İbâne* adlı eserlerini birçok yerde bilgi kaynağı olarak kullanmakta ve bu eserlerden fazlaca nakillerde bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında İbn Teymiyye, sıfatlar gibi kelimî-felsefî konuları tartışırken İmam Eşarî'nin *el-İbâne* adlı eserinden, mezhepler ve mezheplerin görüşleri hakkında bilgi verirken ise *Makalâtu'l-İslamiyyîn* adlı eserinden bilgi aktarmaktadır. Bazen de İbn Teymiyye, mantık ilminin temel meselelerine dair tartışmalarda kendi görüşünü temellendirirken yaptığı gibi Eşarî'nin kitaplarını genel olarak zikretmekte ve öne sürdüğü fikrin bu eserlerde yer aldığını belirtmektedir.³² İmam Eşarî'nin özellikle *el-İbâne* adlı eserini Mutezile'den ayrıldıktan sonra kaleme almış olmasının İbn Teymiyye açısından ayrı bir önem taşıdığını belirtmek gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Teymiyye, İmam Eşarî'nin görüşlerine en çok Cehmiyye ve Mutezile'nin görüşlerine karşı çıkarken müracaat etmektedir. Cehmiyye ve Mutezile'nin değişik alanlardaki görüşlerine cevap verilirken çoğunlukla İmam Eşarî'nin Mutezile'den ayrıldığı dönemden sonra ve daha çok Mutezile karşıtlığı bağlamında öne sürdüğü fikirleri, İbn Teymiyye'nin en çok yer verdiği fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbn Teymiyye'nin kelimî karşıtı söylemlerinde Ebu Hasan el-Eşarî'nin konu ile ilgili ifadeleri birçok yerde gündeme getirilmektedir. İlim ehlinde birçok kişinin belirttiği gibi Eşarî de *er-Risale ila Ehli's-Suğr* adlı eserinde belirtmiştir ki kelimî yöntemi ile dinde ilim elde etmek zorunlu değildir. Hatta kelimî, bid'at olarak görülmüştür. Her ne kadar Eşarî gibi isimler, kelimî doğası gereği sahih olduğunu bildirse de barındırdığı zarar ve tehlikeler nedeniyle nehyedilmesi gerektiği yönünde görüş beyan etmişlerdir. İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre selef ve imamlar ise kelimî doğası gereği dahi sahih olmadığını bildirmiş ve batıl olduğunu ileri sürerek zemetmişlerdir. İbn Teymiyye'nin kendi kanaatine göre de kelimî yöntemi, Allah'ın kitabında yer almaması, peygamberin emretmemesi bir de sahabe ve tabiîn neslinin bu ilmin yöntemlerine başvurmadan Allah'ın varlığına ve birliğine dair ilim elde etmiş olmalarından ötürü zorunlu olmadığı gibi gerekli de değildir.³³ İbn Teymiyye, kelimî otoritesini tartışmaya açtığı ve bu bağlamda dinde özellikle de uluhiyyet konularında ilim elde etmenin ancak kelimî yöntemlerle mümkün olabileceği fikrini tenkit ettiği yerlerde İmam Eşarî'nin görüşlerine müracaat etmektedir. İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî gibi aslen kelimî olan ve kendisi tarafından da kelimî olarak nitelendirilen³⁴ bir ismin kelimî karşıtı söylemlerini kendi kelimî eleştirisi bağlamında delil olarak kullanması dikkat çekicidir. Kendisi de bir Hanbelî kelimîci olarak nitelendirilebilecek İbn Teymiyye'nin bu hamlesi, Mutezile'den ayrıldıktan sonra kendi zihniyetine yakın bir düşünce geleneğine geçmiş bir isim olan Eşarî'nin kelimî karşıtı söylemlerinin ya da en azından Sünnî kelimî

³¹ İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. VIII, s. 182.

³² İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. IX, s. 88.

³³ İbn Teymiyye, *Der'u Tearûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, c. I, s. 308-309.

³⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. V, s. 185.

anlayışının İbn Teymiyye tarafından nispeten de olsa müspet bir zeminde değerlendirilmiş olması ile açıklanabilir.

İbn Teymiyye, fırkalaşma olgusunu Kur'an ayetleri bağlamında ele aldığı bir yerde Ehl-i Sünnet ile Rafizîlik ve Mutezile'yi karşılaştırmaktadır.³⁵ Böylece Ehl-i Sünnet mensupları, peygamberin sünnetine uyduklarından daha az ihtilaf ve iftirak içindeyken Mutezile ve Şia, sünnetten uzaklaşmaları nedeniyle daha fazla ihtilafa düşmüştür. Filozofların ihtilafları ise çok daha fazladır. İbn Teymiyye'nin Ebu Hasan el-Eşarî'nin *Makalâtu Ğayri'l-İslamiyyîn* adlı eserinden aktardığına göre İmam Eşarî, bu eserde filozofların sayılamayacak kadar çok olan ihtilaflarını hatta Farabi ve İbn Sina'nın zikretmediklerini dahi dile getirmektedir.³⁶ İbn Teymiyye, her ne kadar filozofların tıp, matematik ve tabiiyyat konularında doğru bilgilere sahip olduklarını ifade etse de başta ilahiyat olmak üzere birçok konuda ihtilaf içerisinde olduklarını sıklıkla vurgulamaktadır. Dolayısıyla filozofların isabet ettiği ve ittifak içerisinde bulunduğu görüşleri olsa da onlar çok farklı gruplardan oluşmaktadır ve çoğunlukla ihtilaf içerisinde bulundukları görülmektedir. Kaldı ki Eşarî, *Makalâtu Ğayri'l-İslamiyyîn* adlı eserinde filozofların görüşlerini aktarırken onların pek çok konuda ihtilaf içerisinde bulduğunu sıklıkla dile getirmektedir.³⁷

Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, mezheplerarası karşılaştırmalar yaptığı yerlerde veya filozofların konularını tartışmaya açtığı bölümlerde Eşarî'nin *Makalâtu Ğayri'l-İslamiyyîn* adlı eserini bilgi kaynağı olarak sıklıkla kullanmaktadır. Eşarî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* adlı eserini de çok sık bir biçimde bilgi kaynağı olarak kullandığı göz önünde bulundurulduğunda İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî'nin eserlerine itibar ettiği ve bu eserlere ilmî bir değer atfettiği rahatlıkla söylenebilir. Kaldı ki İbn Teymiyye, sadece bu eserleri bilgi kaynağı olarak kullanmakla kalmamakta yeri geldiğinde Ebu Hasan el-Eşarî'nin eserleri ile ilgili övgü dolu ifadelerle yer vermektedir. İbn Teymiyye'nin "Makalât eserleri arasında gördüğüm en tafsilatlı olanı, Eşarî'nin eseridir" şeklindeki ifadeleri,³⁸ bu durumu gözler önüne sermektedir. Bu husus, İbn Teymiyye'nin Mezhepler Tarihi nosyonu açısından analiz edildiğinde de kayda değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira İbn Teymiyye, kendi dönemine kadar gelmiş bulunan fırkalaşma hareketlerini ve bu fırkaların tarihini önemsemiştir. *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* gibi bu geleneğin en önemli eserlerini sürekli elinin altında bulundurması ve sahih bilgi kaynağı olarak görmesi, bu duruma işaret etmektedir. İbn Teymiyye'nin sadece Eşarî'nin *Makalât* adlı eserini değil yeri geldiğinde Ebu İsa el-Verrâk, Nevbahtî, Ebu'l-Kasım el-Ka'bî, Şehristanî ve İbn Hazm gibi isimlerin makalât ve milel-nihal türü eserlerini gündeme getirmesi³⁹ de bu bağlamda zikredilmelidir.

İbn Teymiyye'nin kelimî konuları ele alırken ya da mezhepler hakkında bilgi verirken bazı yönlerden eleştirmiş olduğu Eşarî'nin *Makalât* ve *el-İbâne* gibi eserlerini bilgi kaynağı olarak kullanmasının bir

³⁵ İbn Teymiyye, bazen de Eşarîlik ve Kerramiyye gibi mezhepleri karşılaştırmakta ve anlaşıldığı kadarıyla Eşarîlikten daha açık bir ifadeyle İmam Eşarî ve Eşarî imamlarından yana tavır koymaktadır. İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre Allah'ın arşın üstünde olduğu yönündeki görüş sadece Kerramiyye'ye has kılınmaz. Zira İmam Eşarî ve takipçileri, istiva meselesi bağlamında Allah'ın arşa istiva ettiğini ve arşın üstünde bulunduğunu sem'î delillere dayalı olarak gayet net bir biçimde ortaya koymuşlardır. Bkz. *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye*, c. IV, 484.

³⁶ İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-Mantukyyîn*, haz. Refik el-Acem, Dârü'l-Fikri'l-Lübni, Beyrut, 1993. c. I, s. 334.

³⁷ İbn Teymiyye, *es-Safediyye*, thk. M. Reşad Salim, Mektebetü İbn Teymiyye, Mısır, 1986. c. II, s. 292-293.

³⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, c. V, s. 275.

³⁹ İbn Teymiyye, *es-Safediyye*, c. II, s. 40-41.

nedeni olarak bu eserlerin sahih bilgi kaynağı olarak görülmesi öne sürülebilir. Yine de bu husus, farklı yönlerden ele alınmalı ve İbn Teymiyye'nin aslında kendi geleneğinden olmayan hatta zaman zaman tenkitler yönelttiği bir ismin eserlerine bu derece itibar etmesinin nedenleri sorgulanmalıdır. Bu süreçte İbn Teymiyye'nin bağlı bulunduğu Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğin Şafî-Eşarî gelenek kadar fırak ve makalât sahasında edebiyat üretememiş olması önemlidir. Bakıldığında Ehl-i Hadis-Hanbelî gelenek, Şafî-Eşarî geleneğe ek olarak Hanefî-Maturidî gelenek, Mutezilî gelenek ve Şîî geleneğe oranla da az denebilecek bir fırak ve makalât literatürü oluşturmuştur.⁴⁰ Böylece İbn Teymiyye'nin kendi geleneğinin oluşturmuş olduğu edebiyata referansla bu konuya eğilmesi zorlaşmıştır. Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğin fırak ve makalât yazıcılığında diğer ekoller arasında fazlaca yer edinmemesinin bir nedeni olarak bu geleneğin fırkalaşma hareketlerinin tarihinden çok fırkalara dönük reddiye içerikli eserler oluşturmuş olması görülebilir. Zira bu gelenek açısından diğer fırkalar ve bu fırkaların görüşleri, bid'at kategorisinde görüldüğünden anlaşılmaya konu edinmek yerine çoğunlukla reddiye söylemine malzeme yapılmıştır. Mesela Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğe mensup olan ve fırkalaşma hareketlerinin tarihini önemseyen İbn Teymiyye'nin bile en önemli eserlerinden biri konumundaki *Minhacus's-Sünne*'nin Şîîlik reddiyesi bağlamında oluşturulmuş en hacimli ve etkili yapıt olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî'yi birçok yerde Ehl-i Sünnet'in görüşlerini aktarırken sahih bilgi kaynağı olarak görmesi ve Eşarî'nin muhtelif eserlerinden özellikle Ehl-i Sünnet ile ilgili bilgiler aktarması son derece önemlidir. Bu husus, bizleri İmam Eşarî'nin aslında eserleri, eserlerinde ortaya koyduğu fikirleri ve görüşleriyle İbn Teymiyye nazarında sağlam bir yer edinmiş olduğu sonucuna götürmektedir. Her ne kadar İbn Teymiyye, İmam Eşarî ile ilgili zaman zaman olumsuz ve yargılayıcı ifadeler kullansa da Mutezile hakkındaki bilgisine kıyasla Ehl-i Sünnet'in görüşlerini aslında çok iyi bilmediğini bazı durumlarda dile getirirse de onun eserlerine ve eserlerinde yer vermiş olduğu bilgilere çoğunlukla itibar etmiş olması, önemli bir veridir. Bu gerçeklik, İmam Eşarî'nin genelde İslam düşüncesi özelde ise Mezhepler Tarihi açısından konumuna işaret etmesine ek olarak İbn Teymiyye'nin zaman zaman tenkitler yönelttiği İmam Eşarî'ye ve eserlerine kayıtsız kalamadığı gerçeğini de gözler önüne sermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İbn Teymiyye'nin zihninde şekillenen İmam Eşarî algısına baktığımızda Eşarî'nin müstakil olarak ve kendi görüşleri bağlamında değil de daha çok bağlı bulunduğu Mutezilî düşünce sistemi, sonrasında eklemlediği Küllâbî gelenek, İbn Küllâb gibi bu geleneğin öncü isimleri ve Ehl-i Hadis zihniyeti bir de kendisinden sonra şekillenmiş bulunan Eşarîlik düşüncesi bağlamında varlık kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî'yi anarken çoğunlukla kırk yaşına kadar bağlı bulunduğu Mutezilî gelenek, sonraki dönemde içerisinde yer aldığı Küllâbî çevre ve nihayetinde kendisinden sonra şekillenmiş bulunan Eşarîlik düşüncesi ile irtibatlı bir biçimde tartışma konusu yaptığı ve değerlendirmelerini bu kurgu üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu süreçte İmam Eşarî'nin bizzat kendi düşünce sistemine referansla değerlendirmelerin yapıldığını da belirtmek gerekir.

⁴⁰ Fırak ve makalât eserlerinin mezheplere göre tasnifini içeren bir liste için bkz. Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yay. İstanbul, 2013, s. 181-187.

Yine de İbn Teymiyye, hangi anlamda olursa olsun İmam Eşarî'yi zikrettiği yerlerde onun düşünce sisteminin ve mezhebî aidiyetinin parçalı yapısı üzerinden hareket etmiştir. Bazen de İbn Teymiyye, onu kendi dönemine kadar gelmiş bulunan Eşarîlik düşüncesi içerisinde farklı şekillerde konumlandırmaya çalışmıştır. Kanaatimizce İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı, zihninde bütüncül bir Eşarî portresinin oluşmasını engellemiştir. Böyle bir manzaranın ortaya çıkmasında İmam Eşarî'nin hayat hikâyesinin doğrusal bir seyir izlememiş olması da belirleyicidir.

İbn Teymiyye, İmam Eşarî'nin Mutezili geçmişini anarken beklenildiği gibi onunla ilgili olumsuz bir tablo ortaya koymaktadır. İmam Eşarî'nin Mutezile'den ayrılarak Küllâbîler'in arasına katılması ise İbn Teymiyye açısından başlı başına bir meseledir. Zira İmam Eşarî, Küllâbîler'in arasına katıldıktan sonra hem mesaisinin büyük bir kısmını Mutezili geçmişinin ötekileştirilmesine ayırmış hem de yeni muhitinde Ehl-i Hadis zihniyeti, Ahmed b. Hanbel ve Hanbelîler ile ilgili övücü ifadelerle yer vermiştir. İmam Eşarî'nin bu tavrının İbn Teymiyye tarafından takdir görmemesi, elbette düşünülemez. Bununla birlikte İbn Teymiyye, yeri geldiğinde İmam Eşarî'yi Mutezili bakiyesinden hareketle hatta bu bakiyenin bir kısmını yeni çevresinde hala terk edememiş olduğu tespitini de işin içine katarak tenkit etmekten geri durmamıştır. İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî'yi Eşarîlik içerisinde konumlandırma şekline baktığımızda ise biraz daha farklı bir manzaranın bizi beklediğini görürüz. Zira İbn Teymiyye, İmam Eşarî-Eşarîlik ilişkisine de parçacı bir şekilde yaklaşmaktadır. Her ne kadar o, İmam Eşarî ile ilgili olumsuz birtakım kanaatler taşısa da söz konusu Eşarîlik özelliikle de geç dönem Eşarîlik olduğunda İmam Eşarî'ye farklı bir konum tahsis etmektedir. Zira Eşarî, selef dönemine geç dönem Eşarîler'den daha yakın olmasına ek olarak geç dönem Eşarî mütekelliminde görüldüğü gibi mantık ve felsefeye dalarak salt felsefî bir dil kullanma ya da kelim ile felsefeyi mezcetme gibi bir tavır içerisine girmemiştir. İmam Eşarî ile ilgili hakkı teslim edilmesi gereken bu durum tespiti ise geç dönem felsefî Eşarîliğe nispetle İmam Eşarî'nin İbn Teymiyye'nin zihninde nispeten müspet bir karşılık bulması şeklindeki bir durum ile sonuçlanmıştır. İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî algısını belirleyen en önemli hususlardan biri de geçmişi eskilere dayanan Eşarîlik-Hanbelîlik mücadelesidir. Farklı değişkenler üzerinden seyrederek İbn Teymiyye'nin yaşadığı döneme sarkan bu ilişki, onun İmam Eşarî algısını belirleyen faktörlerden biridir. Her ne kadar İbn Teymiyye'nin zihninde Eşarîlik ve İmam Eşarî farklı anlamsal çerçevelere sahip olsa da İmam Eşarî'nin Hanbelî geleneğin en önemli muarızlarından olan Eşarîliğin kurucu figürü olarak tarihte ve zihinlerde yer edinmiş olması, İbn Teymiyye açısından anlamlı bir veri olarak işlev görmektedir.

Tüm bu hususlar bir arada değerlendirildiğinde İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî'ye dönük algısının çoğunlukla sıfatlar konusunun öne çıktığı kelamî-felsefî bir düzlemde şekillendiği, mezhebî aidiyetlerin ve bu aidiyetlerin değişkenliğinin bu süreçte fazlasıyla rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca tüm bu gelişmelerin İbn Teymiyye'nin dinî-toplumsal zeminde gerçekleşen çok yönlü hassasiyetleri, eleştirel zihniyeti ve din anlayışı ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. İbn Teymiyye'nin İmam Eşarî'ye dönük bütüncül aynı zamanda kendi gerçekliği üzerinden şekillenmiş bulunan bir algı oluşturamamış olması ise bu sürecin en kritik ve kırılma noktalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, 1986, c. I-VIII.

İbn Teymiyye, *Değişiklik'te Tefsir*, thk. Muhammed es-Seyyid Celyend, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, Dımaşk, 1984, c. I-VI.

İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, cem ve tertib: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdî, Matabiü'r-Riyad, Riyad, 1381/1962, c. I-XXXVI.

İbn Teymiyye, *el-İstikame*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, 1983, c. I-II.

İbn Teymiyye, *Beyânu Telbîsi'l-Cehmiyye fî Te'sisi Bidaihi'l-Kelamiyye*, thk. Yahya b. Muhammed el-Huneydi, Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbaati'l-Mushafi's-Şerif, Medine, 2005, c. I-X.

İbn Teymiyye, *Şerhü Hadisi'n-Nüzul*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1977.

İbn Teymiyye, *el-Fetavâ el-Kübra li İbn Teymiyye*, thk. M. Abdulkadir Atâ', Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. I-VI.

İbn Teymiyye, *er-Red ale's-Şazelî fî Hizbihî ve ma Sannefehu fî Adâbi't-Tarîk*, thk. Ali b. Muhammed el-Umrân, Daru Alemlî'l-Fevaid, Mekke, 2008.

İbn Teymiyye, *Der'u Tearûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşad Salim, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad, 1991, c. I-X.

İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-Mantıkiyyîn*, haz. Refik el-Acem, Dârü'l-Fikri'l-Lübnani, Beyrut, 1993.

İbn Teymiyye, *es-Safediyye*, thk. M. Reşad Salim, Mektebetü İbn Teymiyye, Mısır, 1986.

İğde, Muhyettin, *Siyasî-İtikadî Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*, İFAV Yay. İstanbul, 2016.

Kalaycı, Mehmet, "Eşârlîğin Tarihsel Arka Planı: Küllabîlik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, 2010, cilt: LI, sayı: 2, s. 399-431.

Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşârlilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2019.

Keskin, Mehmet, "Eş'ârî Mu'tezile'den Neden Ayrıldı?", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 2017, sayı: 5, s. 93-112.

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yay. İstanbul, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Küllab", *DİA*, İstanbul, 1999, c. XX, s. 156-157.

Yücedoğru, Tefvik, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllab ve Küllabiye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa, 2006.